

УДК 94(477.43)“1911/1914”:304.44:354.454

В.Б.Стецюк, Ю.А.Козицька

Особовий склад прокурівського підвідділу Російського військово-історичного товариства (1911–1914 рр.)

В статті на прикладі членів Проскурівського підвідділу Імператорського Російського військово-історичного товариства з'ясовано колективний портрет провінційного російського офіцера та причини залучення його до наукової діяльності.

Ключові слова: Імператорське Російське військово-історичне товариство, Проскурівський підвідділ.

В останні роки в Україні помітно активізувались дослідження діяльності наукових товариств кінця XIX – початку XX ст., створених офіцерами імперської армії або за їх значної участі. Зокрема, цілий ряд публікацій присвячено діяльності Київського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства (ІРВІТ), а також його територіальних підрозділів – Проскурівського та Чернігівського підвідділів. Зокрема, варто відзначити праці Л.Федорової¹, К.Климової², В.Стецюка³ та О.Кух⁴. Однак об'єктом уваги дослідників ставали переважно певні аспекти діяльності відділу, фінансові аспекти функціонування тощо. Лише в праці Л.Федорової вміщено біографічні довідки про окремих членів відділу, однак вони дозволяють скласти уявлення про найбільш яскравих діячів цього наукового осередку, але аж ніяк не про спільноту загалом. Тому метою даної статті є спроба створити колективний портрет офіцерів Проскурівського гарнізону, які долучились до діяльності місцевого підвідділу ІРВІТ.

Потрібно зазначити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. повітовий Проскурів, попри стрімкий економічний розвиток, не могло дати офіцеру (особливо вихідцю з великого міста) належних можливостей для задоволення своїх інтелектуальних і культурних потреб. В місті дислокувалась досить значна кількість військових частин і установ (штаби 12-ї піхотної і 12-ї кавалерійської дивізій, 46-й піхотний Дніпровський, 12-й уланський Білгородський та 3-й Оренбурзький козачий полки, 2 дивізіони 12-ї артилерійської бригади, 1-й Донський козачий артилерійський дивізіон, Проскурівський військовий магазин, управління повітового військового начальника з підлеглими йому караульною і конвойною командами)⁵, однак надзвичайно обмеженим залишалось число навчальних закладів, практично відсутні були будь-які розважальні заклади тощо. Практично єдиними можливими варіантами організації дозвілля були полювання, відвідини полкових зібрань та взаємні гостини.

Яскравою ілюстрацією можуть слугувати спогади генерала О.Лукомського, який впродовж 1898–1899 рр. служив у штабі 12-ї піхотної дивізії. Ось як виглядало повсякдення офіцерів-штабистів: “В штабе надо было быть к 9 часам утра. Занятия продолжаютя до 12,5 часа дня, когда все расходятся на

обед. После обеда занятия необязательны. Каждый из чинов штаба приходит или не приходит на службу после обеда в зависимости от того, есть ли у него работа или нет...

По пятницам после обеда все чины штаба во главе с начальником штаба собираются в штабе, перечитывают мобилизационные соображения и вносят в мобилизационную записку, дневник и приложения необходимые поправки. Затем до 9 часов вечера под руководством начальника штаба ведутся беседы на военные темы, а в 9 часов вечера все идут ужинать к начальнику штаба.

Два раза в месяц, по субботам (через субботу), начальник штаба и все чины штаба собираются в собрании Днепровского полка к 7 часам вечера. Там до 9 часов вечера по этим дням делаются чинами штаба (офицерами Генерального штаба) и офицерами Днепровского полка сообщения на военные темы. Затем обыкновенно все остаются ужинать в собрании Днепровского полка.

По средам и по воскресеньям чины штаба дивизии приглашаются к часу дня обедать к начальнику штаба дивизии. Присутствие на этих обедах обязательно, и по средам никаких занятий в штабе после обеда не производится.

Один раз в месяц, по воскресеньям (обыкновенно первое воскресенье после 1-го числа), начальник штаба и чины штаба приглашаются на обед к начальнику дивизии к 7 часам вечера. Затем один раз в месяц, в дни по выбору начальника штаба, он и чины штаба ездят в Волочиск, куда походным порядком доставляются верховые лошади. В окрестностях Волочиска под руководством начальника штаба производится небольшая полевая поездка и решаются задачи в поле. Затем обед на Волочиском вокзале⁶.

Далі мемуарист описує специфіку спілкування в місцевому офіцерському товаристві: “Обеды и ужины у К. Д. Юргенса были чрезвычайно обильные и с большими “возлияниями”. А тут еще мой приятель Горский (*однокурсник О. Лукомського по Академії Генерального штабу, старший ад’ютант штабу 12-ї кавалерійської дивізії – Авт.*) просил обедать у него по вторникам, причем требовал осушить хрустальный боценок (довольно изрядной величины, думаю, около двух бутылок) водки. Хотя его супруга пила не меньше его, но все же и на мою долю приходилось много. Довольно часто стали меня приглашать Орловы и Гернгросс, хотя у них (особенно у Гернгросс) по спиртной части не насиловали, но все же, фактически, почти ни одного дня не оставалось свободным⁷.”

Логічним завершення опису такого життя може слугувати фраза: “Жизнь в Проскурове и сам Проскуров мне страшно надоели, я просто стал опасаться, что могу спиться⁸.”

Сам Лукомський знаходив для себе віддушину в полюванні, яке любив ще з юнацьких років. Ті ж офіцери, що не були схильні до занять спортом чи інших форм активного відпочинку (полювання, верхові перегони і скачки тощо), і водночас намагались уникнути пияцтва, звертались до публіцистики, наукової і методичної роботи. Вони писали статті й замітки до військової

періодики, видавали підручники та пам'ятки для солдатів. Однак лише один раз безпосередньо в Проскуріві було створено науковий осередок – ним став створений у 1911 р. підвідділ Імператорського Російського військово-історичного товариства, що ставило за мету вивчення та популяризацію військової історії Росії.

Серед 42 осіб, що рахувались його членами на 1913 р., 29 військовослужбовців (з них троє – у відставці) та 13 цивільних осіб⁹. Поза сумнівом, генералу Орлову вдалось об'єднати в складі осередку провідні інтелектуальні сили Проскурова. Зокрема, серед штатських членів були такі непересічні діячі як проскурівський міський голова П.Дорошкевич, що чимало зробив для розвитку міста; голова Проскурівської повітової земської управи, у 1918 р. – Подільський губернський староста, С.Кисельов; відомий громадський діяч Поділля барон О.Майдель, активний учасник роботи органів земського самоврядування, гласний Державної думи; проскурівський повітовий лікар та активний громадський діяч А.Ціхоцький¹⁰.

Зазначимо, що чисельність підвідділу відома нам фактично з єдиного джерела – опублікованого на сторінках часопису “Военно-исторический вестник” списку членів, однак можна припустити, що цей документ не відображає усієї кадрової панорами осередку. Зокрема, в списку не зазначений командир бригади 12-ї піхотної дивізії генерал-майор А.Розеншильд-Паулін, хоча протоколи засідань свідчать про його активну участь в діяльності підвідділу¹¹. Полковник В.Каледін, також не згаданий у зазначеному списку (в травні 1911 р. був призначений командиром 12-го Донського козачого полку і відбув до нового місця служби в місто Радзивилів), однак на початковому етапі діяльності підвідділу зробив значний внесок у його діяльність¹². Певну допомогу можуть надати протоколи засідань, однак з осені 1912 р. в протоколах перестали фіксувати імена учасників засідань, вказуючи лише загальну кількість присутніх. Тим не менш, дев'ять протоколів із імена учасників дозволяють встановити імена ще одинадцяти співробітників підвідділу.

Всього серед 40 військовослужбовців, які брали участь в роботі підвідділу, п'ятеро були в званні генерал-лейтенанта (двоє – у відставці), шість – генерал-майора, дев'ять – полковника, п'ятеро – підполковника (один – у відставці), п'ятеро – капітана, четверо – штабс-капітана, двоє – поручика, четверо – підпоручика і корнета¹³.

Зазначимо, що наявна джерельна база не дозволяє охарактеризувати молодше покоління членів підвідділу, що на період залучення до його роботи перебували в обер-офіцерських чинах поручика, штабс-капітана, капітана. Тому де-факто в роботі буде висвітлено діяльність старшої частини членів осередку.

Насамперед потрібно зазначити, що практично всі члени підвідділу, чії біографії нам відомі, були майже однолітками – вони народились у проміжку між 1855 (В.О.Родіонов¹⁴) і 1869 (С.М. Кулжинський¹⁵) роками. Враховуючи, що військове училище випускники покидали у віці приблизно двадцяти років,

а присвоєння чергових чинів відбувалось після вислуги певної кількості років, можна приблизно встановити вік решти членів підвідділу – очевидно, він коливався від 20–23 у молодих підпоручиків і корнетів і 35–40 у капітанів і підполковників. Відомостей щодо станової належності і роду занять батьків більшості із членів підвідділу нам не вдалось віднайти, однак наявна інформація дозволяє говорити, що принаймні половина членів підвідділу була дворянами; цікаво також відмітити, що багато з них належали до офіцерських династій – так, батько О.М.Каледіна дослужився до чину полковника, офіцером був також його дід¹⁶; батько Г.В.Григор'єва був генералом від кавалерії¹⁷, а В.О.Родіонова – генерал-лейтенантом¹⁸.

За національністю переважна більшість членів відділу були росіянами, однак відомо і кілька винятків – фін В.Альфтан¹⁹, поляк В.Франковський²⁰, українці С.Кулжинський²¹ і Є.Рибальченко²². Водночас потрібно врахувати, що в багатьох випадках чітко визначити етнічну належність досить складно – як, наприклад, у випадку генерал-лейтенанта у відставці О.Бенкендорфа та генерал-майора А.Розеншильда-Пауліна, представників відомих німецьких русифікованих родів. Більш точно можна сказати про конфесійну приналежність (саме вона, а не національність, фіксувалась у тогочасних документах) – за винятком лютеран В.Альфтана²³ та А.Розеншильда-Пауліна²⁴ і католика В.Франковського²⁵, всі інші члени підвідділу належали до православ'я.

Що ж до освітнього рівня, то загалом переважає типова для тогочасних кадрових військових ситуація – навчання у кадetskьому корпусі, що ставив за мету виховання дисциплінованих, фізично загартованих і патріотично вихованих молодих людей, а потім отримання фахової підготовки в одному з юнкерських (військових) училищ. Тим не менш, і з цієї схеми можна побачити кілька винятків. Зокрема, В.О.Родіонов отримав освіту в Пажеському корпусі²⁶ – елітному навчальному закладі, що призначався для навчання дітей вищих сановників Російської імперії і поєднував елементи кадetskього корпусу, військового училища і перших двох курсів університету. Ще два офіцери отримали освіту в цивільних навчальних закладах – полковник Григорій Іванович Веневітінов закінчив Воронежське реальне училище²⁷, а полковник Володислав Гнатович Франковський – Київську класичну прогімназію²⁸.

Що стосується військових училищ, то потрібно зазначити, що до початку ХХ ст. в Російській імперії існували профільні (кавалерійські, артилерійські, інженерне, топографічне), “військові” (де-факто піхотні, випускники отримували офіцерський чин) та юнкерські (вступали молоді люди після року строкової служби, після навчання повертались до своєї частини у званні підпрапорщика, а офіцерське звання присвоювалось згодом). Випускники навчальних закладів останньої категорії зазвичай мали нижчий освітній рівень, а їх кар'єрне зростання апріорі було більш повільним внаслідок відставання у присвоєнні першого чину. Водночас випускники артилерійських та інженерного училищ відзначались значно вищим рівнем загальноосвітньої підготовки, що могло вплинути на їх зацікавленість військовою історією.

Члени Проскурівського підвідділу ІРВІТ отримали освіту в наступних навчальних закладах: Миколаївське кавалерійське – В.Альфтан²⁹, О.Бенкендорф³⁰, Д.Норов³¹; Михайлівське артилерійське – М.Орлов³², Д.Пріходкін³³; Павловське військове – В.Баранкєєв³⁴, Є.Рибальченко³⁵; Єлисаветградське кавалерійське – В.Франковський³⁶; Олександрівське військове – С.Кулжинський³⁷ і О.Рутковський³⁸; Костянтинівське військове – П.Федоров³⁹, Костянтинівське артилерійське (у 1894 р. колишнє Костянтинівське училище переформовано в артилерійське) – Г.Григор'єв⁴⁰; Чугуївське юнкерське – Г.Веневітінов⁴¹.

В біографічних довідках О.Каледіна та С.Колпакова зазначено, що вони закінчили перший – Костянтинівське військове і Михайлівське артилерійське⁴², а другий – Миколаївське кавалерійське і Михайлівське артилерійське⁴³. Зазначимо, що оскільки випускників артилерійських училищ не вистачало, досить часто випускники-піхотинці після складання спеціального іспиту направлялись для проходження служби в артилерійські підрозділи. Показово, що принаймні чотири члени підвідділу (С.Кулжинський⁴⁴, Д.Норов⁴⁵, Є.Рибальченко⁴⁶, П.Федоров⁴⁷) після закінчення піхотних чи кавалерійських училищ стали офіцерами артилерійських бригад, що, гадаємо, переконливо свідчить про їхній загальноосвітній і фаховий рівень. Можна припустити, що й О.Каледін та С.Колпаков були прикомандировані до Михайлівського артилерійського училища для складання іспитів.

Вищим рівнем підготовки офіцерів російської армії було навчання у Миколаївській академії Генерального штабу, профільних академіях (артилерійській, інженерній, інтендантській), а також стрілецькій, кавалерійській, артилерійській школах. Практично всі офіцери старшого віку, що входили до підвідділу, закінчили один із цих закладів. Так, курс академії Генерального штабу пройшли В.Альфтан⁴⁸, Ю.Григор'єв⁴⁹, О.Каледін⁵⁰, С.Кулжинський⁵¹, М.Орлов⁵², А.Розеншільд-Паулін⁵³ та П.Федоров⁵⁴. Офіцерська кавалерійська школа стала місцем підвищення кваліфікації Ю.Григор'єва⁵⁵ і В.Франковського⁵⁶, Офіцерська артилерійська школа – С.Колпакова (додатково закінчив також Михайлівську артилерійську академію⁵⁷), Є.Рибальченка⁵⁸, П.Федорова⁵⁹.

Зазначимо, що на момент створення Проскурівського підвідділу значна частина його членів були не просто військовослужбовцями, а бойовими командирами з реальним досвідом участі у тих чи інших конфліктах. Особливо виділявся в цьому відношенні начальник підвідділу, що брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., Китайському поході 1900–1901 рр., а також російсько-японській війні 1904–1905 рр.⁶⁰ П.Федоров пройшов війни з Туреччиною і Японією⁶¹. Ветеранами російсько-турецької війни були також О.Бенкендорф⁶², О.Родіонов⁶³, Є.Рибальченко⁶⁴, О.Рутковський⁶⁵ та В.Франковський⁶⁶. Г.Веневітінов⁶⁷ та А.Розеншільд-Паулін⁶⁸ брали участь у російсько-японській війні.

Водночас, якщо сумніватись у командирських талантах і особистій хоробрості більшості членів підвідділу не доводиться, то стосовно їх інтересу до науки

зробити однозначний висновок значно важче. Безумовно, талановитим науковцем був Микола Орлов – за його плечима були не лише викладання в Академії Генерального штабу, але й цілий ряд опублікованих серйозних досліджень, за які його, серед інших нагород, було відзначено цінним подарунком від імператора – срібним кубком-братиною в давньоруському стилі⁶⁹. Генерал-майор Розеншильд-Паулін ряд воєнно-історичних праць опублікував, вже перебуваючи на еміграції в Югославії⁷⁰. С.Кулжинський в 1919–1920 рр. викладав тактику кінноти в Кам’янець-Подільській юнацькій школі, залишивши яскраві спогади в учнів рівнем своєї фахової підготовки⁷¹. Жодних відомостей про інтерес до наукових досліджень решти членів підвідділу немає, більше того, протоколи засідань осередку не фіксують якої-небудь їх участі в засіданнях – доповідей, рефератів, обговорень тощо. Це підштовхує до висновку, що більшість членів підвідділу розглядали участь в його роботі як варіант проведення дозвілля.

Примітки:

1. Федорова, Л. Київське воєнно-історичне товариство в пам’яткоохоронному і краєзнавчому русі Наддніпрянської України початку ХХ ст. / Л. Федорова. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 261 с.
2. Клімова, К. Перший військово-історичний часопис в Україні / К. Клімова // Військово-історичний альманах. – 2001. – № 3.
3. Стецюк, В. Б. Проскурівський підвідділ Російського імператорського воєнно-історичного товариства (1911–1914 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам’янецької доби УНР. – С. 92-100.
4. Кух, О. М. Київський відділ російського імператорського військово-історичного товариства: подільський вектор діяльності (1911–1914 рр.) / О. М. Кух, В. Б. Стецюк // Матеріали ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 66-73.
5. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Составитель В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск : Типография Подольского губернского правления, 1911. – С. 43, 211-213.
6. Лукомский, А. С. Очерки из моей жизни / А. С. Лукомский // Вопросы истории. – 2001. – № 3. – С. 99-100.
7. Там само. – С. 100.
8. Там само. – С. 100.
9. Список членам Проскуровского подотдела Киевского отдела Императорского Военно-Исторического Общества. 1913 год // Военно-Исторический вестник: орган Киевского отд. Имп. рус. в.-истор. общ-ва (далі – ВИВ). – 1913. – № 4. – С. 19-22.
10. Там само. – С. 19-22.
11. ВИВ. – 1911. – № 9-10. – С.12.
12. Там само. – С.12.
13. Підрахунки авторів на основі: Список членам Проскуровского подотдела Киевского отдела Императорского Военно-Исторического Общества. 1913 год // ВИВ. – 1913. – № 4. – С. 19-22; Журналы заседаний Проскуровского Подотдела Киевского

Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1911. – № 9-10. – С. 9-15; Журналы заседаний Проскуровского Подотдела Киевского Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1911. – № 11-12. – С. 3-8; Журналы заседаний Проскуровского Подотдела Киевского Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1912. – № 1-2. – С. 3-5;

14. Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е апреля 1914 года. – СПб. : Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 324.

15. Список Генерального штаба. Исправлен по 1-е июня 1914 года. – СПб. : Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 358.

16. Смирнов, А. А. Вожди белого движения. Атаман Каледин / Александр Смирнов. – СПб. : Нева, 2003. – С. 18.

17. Григорьев Георгий (Юрий) Владимирович // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2225>

18. Список генералам... 1914 года. – С. 324.

19. Список Генерального штаба... – С. 154.

20. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

21. Список Генерального штаба... – С. 358; Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К. : Темпора, 2007. – С. 229.

22. Рыбалченко (Рыбальченко) Евграф Григорьевич // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2939>

23. Список Генерального штаба... – С. 154.

24. Там само. – С. 137.

25. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

26. Список генералам... 1914 года. – С. 324.

27. Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е марта 1914 года. – СПб.: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 337.

28. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

29. Список Генерального штаба... – С. 154.

30. Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е июля 1906 года. – С. 436.

31. Список подполковникам по старшинству. Часть I, II и III. Составлен по 15-е мая 1913 года. – СПб. : Военная типография императрицы Екатерины Великой, 1913. – С. 923.

32. Список генералам... 1914 года. – С. 186.

33. Список полковникам... – С. 409.

34. Там само. – С. 56.

35. Там само. – С. 338.

36. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

37. Список Генерального штаба... – С. 358.

38. Список генералам по старшинству. Часть I, II и III. Составлен по 1-е июля 1910 года. – С. 369.

39. Список генералам... 1914 года. – С. 886.

40. Список Генерального штаба... – С. 556.

41. Список полковникам... – С. 338.

42. Каледин Алексей Максимович // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=316>
43. Колпаков Сергей Николаевич // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1127>
44. Список Генерального штаба... – С. 358.
45. Список подполковникам... – С. 923.
46. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
47. Список генералам... – С. 886.
48. Список Генерального штаба... – С. 154.
49. Там само. – С. 556.
50. Там само. – С. 123.
51. Там само. – С. 358.
52. Список генералам... 1914 года. – С. 186.
53. Список Генерального штаба... – С. 137.
54. Список генералам... 1914 года. – С. 886.
55. Список Генерального штаба... – С. 556.
56. Список генералам... 1914 года. – С. 881.
57. Список генералам... 1914 года. – С. 695.
58. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
59. Список генералам... 1914 года. – С. 886.
60. Там само. – С. 186.
61. Там само. – С. 886.
62. Список генералам... 1906 года. – С. 436.
63. Список генералам... 1914 года. – С. 324.
64. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
65. Список генералам... 1910 года. – С. 369.
66. Список генералам... 1914 года. – С. 881.
67. Список полковникам... 1914 года. – С. 337.
68. Список Генерального штаба... – С. 137.
69. О пожаловании Государем Императором профессору полковнику Орлову старинного ковша // Разведчик. – 1898. – № 419. – С. 929.
70. Рутыч, Н. Н. Биографический справочник высших чинов Добровольческой Армии и Вооруженных Сил Юга России / Николай Рутыч. – М. : АСТ, Астрель, “Российский архив”, 2002. – С. 266-267
71. Отрешко-Арський, М. Спільна воєнна школа Армії УНР / Микола Отрешко-Арський // Тризуб. – 1973. – Ч. 72. – С. 15.

Резюме

В статье на примере членов Проскуровского подотдела Императорского Российского военно-исторического общества показаны коллективный портрет провинциального офицерства и причины привлечения его к научной деятельности.

Ключевые слова: Императорское Российское военно-историческое общество, Проскуровский подотдел.

Одержано 5 квітня 2012 року